

אדואר סאבליה :

עברתי בחמשת גלילות כורדיסטן

א. „העם הנשכח“ של המזרח הקרוב

פסנתר מתקדם לאטו, מתנווד ממעל לראשים המתורבשים אשר בבאזאר. הגבר השחוח מחזיקו על גבו ברצועת-עור פשוטה. אף בטרם נראהו זוקף את קומתו הגבוהה, מתקין את הסוּדֵר כחול-המשבצות ומצויץ-הגדילים המשמש לו כיסוי ראש, דורש את המגיע לו בקול צרוד וגס המעורר את צחוקם של פעוטות, כבר אנו עומדים על מוצאו — כורדי הוא. מקצה המזרח הקרוב ועד קצהו אֶחיו, שהעניות או הרדיפות גירשום מהריהם, משכירים עצמם לעבודה בעיר, שבה היו כוחם ובריאות-גופם למשל.

בכל השווקים שבין סואץ לים הכספי הסבלים, ה„חמאלים“, הם כורדים. בסמטות בגדאד, שהפכו אנטימיים בגשם, ראיתי כורדים שבעד פרוטות-מספר הם מסייעים על גבם את האפנדים החוששים לטנף ברפש את לבושם הבורגני. אין זה עיסוקם של כל הכורדים. אחרים, ה„מתמידים“ של העולם המוסלמי, נוהרים אל האוניברסיטאות, מצטיינים בלימודיהם, לוקחים להם לנשים את בנות האריסטוקרטיה העירונית. מזה מאות-בשנים מילאו הכורדים תפקיד חשוב בכוחות המזוינים, במינהל, במסחר, בפוליטיקה של המזרח הקרוב. צלאח אל-דין היה המהולל שבהם; הגנרל קאסם, שמיגר ביולי 1958 את המונרכיה העיראקית, הוא החדש שבהם, מצד אמו.

מקורו של עם קשוח זה לוטה בחשכת העבר הקדמון. קסנופון, חמש-מאות שנה לפני ישוע הנוצרי, עובר את כורדיסטן, מזכיר את ה-καρδούχοι חכמים ידועי-שם חיברו חיבורים חשובים הבאים להורות ששםם גזור אולי מן המלה האשורית „כרדו“, שפירושה חזק, גיבור. אחרים ראו בהם את צאצאי המדים והפרתים, ארצם היא גושי-ההרים שבלב המזרח הקרוב. הם מונים לפחות 9 מיליונים, מדברים לשון איראנית, מאמינים בדת המוסלמית. אך בעוד שהתורכים והאיראנים היו תמיד בגדר אומות הומוגניות, הנה הכורדים נשאו מפוצלים בכל הדורות, נתונים להלכה בעול שליטים זרים.

ההר שמר על קיומם. רמותיהם הגבוהות חולשות על ארץ-הנהריים, צופיות פני אנאטוליה ורמת איראן. אחדים משכטיהם ירדו אל המישור, גילו שם את תרבות שכניהם יושבי-הקבע. בג'זירה של סוריה הפכו עובדי-אדמה; בצפון נעשו ערמוניים ותגרניים הודות למגע עם הארמנים של תורכיה וס.ס.ס.ר.; באיראן, בעיראק, יסדו ערים חשובות.

אך בלב כורדיסטן, בין אגמי ואן, רזאיה והפסגות הנוראות־מגשת של הרי זאגרוס, נשארו נוודים־למחצה וחיייהם על המלחמה והשוד. מפות אירגונם השבטי ראשיהם, ה"אגא", הם אדונים מוחלטים על גורל השבט, עושים משפט, גובים מסים, חולשים על חיי כל איש — לשבט או לחסד.

מאבקו של עם גאה

הכורדים לא השלימו עם שיעבודם לעמים זרים. החל מסוף המאה שעברה, שחזתה בהתעוררותם הלאומית של העמים הכפופים לקיסרות העותומאנית, הופיעה הבדלנות בחוגי הכורדים שבאסטמבול. ב־1898 יסד קומץ של משכילים בבירה העותומנית את כתב־העת "כורדיסטן", שתחת מסוה של ספרות פולקלורית החל להגדיר את שאיפות האומה הכורדית. לכורדים היו מועדונים וטרקלינים משלהם. מעט־מעט הסתננה פעילותם של התעמלנים האלה לכורדיסטן, ומיום ליום רבו חסידיה. השערה־עליון החל לדאוג, הגביר את האמצעים המשטרתיים. אבל הקיסרות העותומנית היתה מתפוררת והולכת. ב־1919 ניצלו הכורדים את חורבנה של הקיסרות ועברו לפעולה: פלך דיארבקר התקומם, בהשראתו של שבט בדיר־ח'אן. המרד הוכתר תחילה בנצחון בכל האיזור כולו, וקרוב היה אפילו להעמיד בסכנה את התנועה הכמאלית. אבל הכורדים הם מוסלמים חסידים. אתאתורק, מנהיגה החדש של תורכיה, ניצל חליפות את הסולידריות המוסלמית שלהם ואת פחדם מפני היוונים והארמנים, וכך הצליח לשבור את ההתקוממות ואפילו לשסות שבטים כורדיים מסוימים ביחידות הבריטיות. על אף המהפך הזה, דומה היה שהעצמות הכורדית נגלתה בבירור עד כדי כך שהנושאים־ההנותנים על חוזה־השלום נאלצו להביאה בחשבון.

ב־10 באוגוסט 1920 נחתם בסוור החוזה שאפשר להגדירו כמגילת־הזכויות של המיעוטים. ציר כורדי הורשה להיות נוכח בשעת החתימה על החוזה, אשר בשנים מסעיפיו דובר על הקמת כורדיסטן עצמאית. המדינה החדשה היתה אמורה לכלול את גלילות מוצול, ואן, ביטליס ואַרזרום. בתחומיה נמצאו גם אשורים, מאותו מוצא אתני אך נוצרים בדתם.

אבל חוזה־סוור לא הוגשם מעולם. שורת פעולות צבאיות כמאליות, שינוי גמור במדיניות הפרנקו־בריטית ביחס לתורכיה — שמניעה העיקרי היה החשש שעוררו השגיה של המהפכה הרוסית — הניעו את מעצמות־הברית לתקן את מבנהו המדיני של המורח הקרוב. חוזה־לוזאן היה תעודת־הכרה בנצחונה של התנועה הכמאלית. זאת הפעם שוב לא דובר על כורדיסטן עצמאית. תורכיה הוצרכה רק להתחייב להגן על המיעוטים ממש כעל יתר נתיניה. בשמה של עיראק, שהוקמה על־פי חוזה זה, קיבלה, עליה בריטניה־הגדולה התחייבות דומה לזו. חלק מכורדיסטן הוכלל בשטח המנדט הצרפתי על סוריה, ואם להביא בחשבון גם את הקהילות הכורדיות בברית־המועצות ובאיראן, הרי שבכך בותרה הארץ העצמאית שנולדה בחוזה־סוור לחמישה בתרים.

פולין של המזרח הקרוב

מאותה שעה נעשית האומה הכורדית פולין של המזרח הקרוב. ברוב הארצות שהם כפופים לשלטון, נתונים הכורדים לדיכוי אכזרי. מחנקים את שאיפותיהם הלאומיות. באיראן, ובמיוחד בתורכיה, מנהלים החוגים השליטים מאבק נמרץ לטימועם. בעיראק מיסדת בריטניה הגדולה את מדיניותה על הפן-ערביות. עתידה היא לסייע לערבים לרמוס את הכורדים; חיל-האוויר המלכותי, וכן חיילות בריטיים, עתידים לא אחת להטביע בדם כל נסיון של מרידה.

ב-1938 עושות עיראק, תורכיה ואיראן יד אחת למלחמה בתנועה הכורדית. שלוש הארצות חתמו על ברית-סעדאבאד, אף הקפידו לכלול בברית זו את אפגניסתן כדי לאטום כליל את כל הגבולות שבהם היתה התעמולה הקומוניסטית עשויה להסתנן. ברית סעדאבאד עתידה להיבטל מן העולם בלא שתועיל כלל. אבל יומתה, היא בריטניה-הגדולה, אינה אומרת גואש. כעבור שבע-עשרה שנה עתידה ברית-בגדאד לאחד את תורכיה, עיראק ואיראן, שאליהן תצטרפנה פקיסתן ובריטניה הגדולה, על-מנת להבטיח עזרה זו לזו במקרה של התקפה „הבאה מתוך המזרח הקרוב או מחוצה לר”. הסכנה החיצונית, הלא היא הרוסית; הפנימית, היא הכורדית.

אבל גם ברית-בגדאד ירדה לטמיון. ביולי 1958 עובר מטאטא-השמד של מהפכה על עיראק, מושבה של הברית. המלכות ההאשמית מוגרה. ועל הריסותיו של ארמון קצר אל-זהור, שעודן מעלות עשן, שופך מרותו גנרל לא-נדוע: עבד אל-כרים קאסם, בן אשה כורדית מקאראצ'יק. מכאן והלאה חל מפנה חדש בתולדות כורדיסתן.

מפסגת-הר אחת לחברתה עוברת השמועה כפתיל של אבק-שריפה. אחד המשטרים שמדכא היה את האומה הכורדית התמוטט ואיננו עוד. על מקומו קמה ממשלה השואבת את עיקר כוחה מתמיכת הכורדים וכוונתה ליצור פדרציה ערבית-כורדית. שוב יש מקום לקוות לעצמאות. ה„אגא” מציידים את אנשי-המלחמה שלהם; בערים מניחים ה„חמאלים” רגע את משאותיהם הכבדים ומקשיבים לקריאות שתחנות-השידור של ברית-המועצות ושאר ארצות משמיעות בלי הרף בלשון הכורדית. מסיוואס עד חמדאן התנועה עומדת על כוחה, המתעורר למחות את הגבולות המלאכותיים של חמשת גלילות כורדיסתן.

ב. בעיראק: כל תושב רביעי הוא כורדי

שמונה חדשים בשנה החום בעיראק כבד-מנשוא. מצהרי היום והלאה הרחובות מתרוקנים והתושבים פורשים למנוחת-יום ממושכת, עד שירד הלילה ויביא עמו צינה מעט. האיזור היחיד שבו הקיץ נעים הוא חבל כורדיסתן שבצפון הארץ. שם, בגיאיות הירוקים המבטרים את רמות הרי-זאגרוס בקווים מקבילים, יעמוד התייר כמופה-תדהמה נוכח מראות-נוף שאין כדוגמתם ליופי. בימי המשטר הישן היו הסוחרים העשירים, הפחווה, אף המלך עצמו, מבלים את

עונת-הקיץ בקייטנות המודרניות של צלאח אל-דין, בשנים שלא היו יוצאים לבלות חופשתם באירופה. אותה שעה — לא פעם הייתי עד לכך — היה צורך להסיע כוחות-צבא ניפירים. מחמת האירידנטיוזם הכורדי לא היה האיזור בטוח ביותר לאנשי-המעלה הבאים מבגדאד. הצבא העיראקי היה מורכב בעצם שלוש אוגדות, שאחת מהן, הצפונית, היתה מצוידת אך-ורק ללוחמת-הרים.

עם זאת עמדו כמה וכמה משפחות כורדיות לימין המלכות ההאשמית, מאז הוקמה המדינה העיראקית ועד רדתה. אבל היסודות האלה הסתערבו עד-מהרה, שכחו אפילו את המושגים היסודיים ביותר של סולידריות עם עם שלהם. נורי סעיד עצמו, אשר משך שלושים-וחמש שנה היה „האיש החזק” של עיראק, ריננו אחריו שהיה כורדי במוצאו. מכל-מקום, דבר זה לא מנעו כלל מתת את ידו לא פעם למסעות-דיכוי אכזריים נגד הלאומיות הכורדית. סעיד קזאז, שפעמים רבות כיהן בתפקיד שר-הפנים, וכן אחמד באבאן, ששימש כמעט בקביעות סגן-ראש-הממשלה, גם הם היו כורדים. כורדים היו גם מפקד המשטרה במחוז בגדאד, עלי-ע'אלב, מפקד המחוז הצפוני, סלים זאפי, ואחרים...

לאמיתו של דבר כמעט ונעשתה עיראק עצמה מדינה כורדית. שעה שדובר ב־1918 בהסדר עתידים של גלילות ארץ-הנהריים שנקרעו מן הקיסרות העות'מנית, עלתה לרגע ההצעה לתת את הכתר ל„אגא” כורדי אחד. אבל נימוק כבד-משקל בא ושינה את דעתם של ממליכי-המלכים הבריטיים: מעיינות הנפט של מוצול, שפולם נמצאים בטריטוריה כורדית ואשר לונדון בחרה להפקידם ביד שושלת ערבית מאנשי-שלומה.

חוט-השדרה של הארץ

המדינה העיראקית מונה כיום 1,200,000 כורדים, כלומר: רבע מאוכלוסיה. להלכה העניק חוזה-לחזן מידה של אוטונומיה לעדה הזאת. אבל התחוקה של 1930 מעולם לא הוגשמה. לכל היותר היתה כל ממשלה חדשה נותנת, דרך-מסורת, כמה תיקים בידי כורדים מסוערבים. הוראת הלשון הכורדית היתה אסורה למעשה, אוצרותיה של כורדיסטן — שהם, מחוץ לזהב השחור, הטבק והפירות המבפירים — היו נחמסים במחיר של-מה-בכך; כוחות-העבודה הכורדיים נוצלו בלי בושה.

מכאן מרידות חדשות לבקרים, שהשלטונות העיראקיים לא היו יכולים להדבירן אלא בסיועו של הצבא הבריטי. אבל כורדיסטן נשארה חוט-השדרה של הארץ: ההכנסות האגדיות של המדינה העיראקית באו לה מן הנפט של פרפון; חלקו הגדול של הפקר ליצוא בא מרמותיה של כורדיסטן. ברוב מפעלי התעשייה הקמים הולכים היה הסגל המקצועי כורדי.

אך על הכל היה „העם הנשכח” ממלא תפקיד חשוב בצבא. כמה וכמה פעמים התערב הצבא העיראקי בחיי הארץ: מדי פעם היו קצינים כורדים עומדים בשורה הראשונה. ב־1937 מכונן הגנרל הכורדי, באפר צדקי, את רודנותו בארץ. ב־1941 עתידה חטיבה כורדית לתמוך בתנועת-המרד של רשיד עלי; ב־1952, כשהרחוב

מתקומם בבגדאד, הצבא הוא המדפא את המרד: העומד בראשו, הרמטכ"ל הגנרל מחמוד סלמאן, הוא כורדי. שעה שמתקומם הצבא עצמו לבסוף, כעבור שש שנים, עומדים בראש התנועה קצינים כורדים או כורדים-למחצה, ובתוכם הגנרל קאסם, כורדי מצד אמו.

שיבת המורד הזקן

מן הימים הראשונים למהפכה, ביולי 1958, ברור הוא שלשאלה הכורדית תהיה השפעה מכרעת על התפתחות המצב בעיראק. המשטר החדש מרבה מאמציו לקנות את לבו של המיעוט הכורדי. סכומים גדולים מוקצבים לתיקון עוולות שנעשו בימי המשטר הישן. מתכננים רשת-כבישים שתסייע להוליך את המוצרים החקלאיים של כורדיסתן לשווקים הפנימיים. הגנרל קאסם הכליל אישיות כורדית ב„מועצת-הריבונות" שלו והעניק לבני-עמו כמה וכמה כהונות מיניסטרינויות. התחוקה הזמנית מצהירה כי „הערבים והכורדים שותפים הם באומה; זכויותיהם הלאומיות מובטחות בחטיבה הלאומית העיראקית”.

המנהיגים הלאומיים שנדונו בימי המונרכיה מקבלים חנינה. הללו שמצאו להם מפלט בארמניה הסובייטית מתקבלים במסע-נצחון בבגדאד. המהולל שבכל אלה הוא מולא מוצטפא אל-ברזאני. השועל הזקן, שכיום הוא בן 56, מצא לו ב-1947 מקלט מאחרי מסד-הברזל. קודם-לכן השתתף בהקמת הרפובליקה הכורדית האוטונומית של מתאבאד באיראן. לאחר שמוגרה אותה רפובליקה על-ידי הצבא הקיסרי האיראני שוב תר לו מפלט בעיראק, ולאחר תגרות עזות עם היחידות האיראניות שביקשו לגדור את דרכו הצליח לעבור, בראש כמה אלפי פרטיונים, את הארס ונמלט לטריטוריה סובייטית.

מאז היתה קרנו של מולא מוצטפא רמה והולכת. כחודש ימים לפני המהפכה העיראקית קלטו השירותים האמריקאיים בשידורים הכורדיים של ראדיו-בגדאד שירים מהפכניים של תהילה לברזאני. חזירתו עטורת-הנצחון של המנהיג הכורדי פותחת תקופה חדשה ביחסי העדה הכורדית עם השלטונות העיראקיים. בדרכו נתקבל ברזאני, עם עוד שבעה מנהיגים, על-ידי הנשיא נאצר. בהודמנות זו העלה את זכר הקיסרות הערבית-הכורדית של צלאח אל-דין וקרא לאחדות בין הכורדים לערבים.

הנוער מגלה את כוחו

אך דומה שמעט-מעט נאחו ברזאני ברעיון של חטיבה כורדית במסגרת של פדרציה עיראקית. מבלי הרחיק לכת עד כדי ניתוק מבגדאד, הוא חותר לאוטונומיה תרבותית ומינהלית רחבה. לאמיתו של דבר כבר עבר כיום זמנו של הגיבור מיום אתמול. בתנועת-השיחורור בתוך כורדיסתן העיראקית חל מפנה חדש.

הנוער, שהצלחת המהפכה בבגדאד שילהבתו, נוטה פחות ופחות לשאת את עולם הפיאודלי של ה„אגא”. זו פעם ראשונה נשברת מרותם של הללו. בעיני המשכילים

הצעירים, המתחנכים — תמול בסתר ואילו היום לעין השמש — על התעמולה הקומוניסטית, נראה מולא מוצטפא עצמו בחינת שריד מן העבר. זרם „פרוגרסיבטי“ חזק מתגבש והולך. במקביל למפלגה הקומוניסטית העיראקית קמה מפלגה קומוניסטית כורדית. כל הבעיה אינה אלא אם יבקשו מנהיגיהם הנוכחיים של הכורדים העיראקיים להגשים מיוזג עם האוכלוסיה הערבית, או שיכוונו דרכם להקמת כורדיסטן עצמאית. מכל־מקום, באפריל 1959 דופאה מרידת היסודות הפרו־נאצריים במוצול הודות להתערבותם של הקומוניסטים והפורדים.

ג. באיראן: זכר הרפובליקה הכורדית עודו חי

ביוני 1947 עברו מולא מוצטפא ולוחמיו בני־ברזאני לטריטוריה סובייטית. אותו יום הייתי בח'זי, בקצה הצפוני־המערבי של כורדיסטן האיראנית. כל היום התנהל חילופי־יריות עזים בין ח'זי למאקו. בחיפון שאלנו את מכוניתו של המושל, מר חאתמי, וכך הצלחנו ללוות ברכב את מסעם של הלוחמים הפורדים לצפון־מזרח. טוריהם נעו לאטם, ויחידות הצבא האיראני התנהלו בעקבותיהם במרחק־מה. למחרת היום שמענו בראדיו שצלחו את האראס והם נמצאים עתה בארמניה הסובייטית.

בהשוואה לאחיהם בתורכיה ובעיראק, אין גורלם של הכורדים האיראניים ביש, לאמיתו של דבר, כבכל גלילותיה של הקיסרות הפרסית העצומה, הריחוק מן הברירה פותח פתח לקלקלות מרובות. לעתים קרובות עושים פקידי הממשל עושר רב מנגישת השבטים. אם מסרב כפר לשלם את המס במלואו, הרי לעתים קרובות למדי יושמו שדותיו שממה ומטעי הטבק שלו ייעקרו. כמו בימים־עברו יש צורך בדרך־כלל בשיגור צבא לשם גביית המסים. אכן, קורה שהפורדים לוקחים בשבי את המוכסן עם החיילים הנלווים אליו.

אך בסך־הכל היו חייהם של בני המיעוט הכורדי — לערך 2,500,000 מתוך 20 מיליון תושבים — שקטים־ביחס עד לסוף המלחמה שעברה. אחרי מסע־הדיכוי של שנת 1945 בעיראק הרי באיראן מצאו בני ברזאני המתקוממים מחסה ומפלט. אך עוד ב־1944 הקימו כמה משכילים מכורדיסטן האיראנית „חזית כורדית מאוחדת“ נגד טהראן.

אותה תקופה היה כל צפונה של איראן כבוש בידי הצבא הסובייטי. אך דומה היה שהשלטונות הסובייטיים אינם מעוניינים כלל לעודד את צמיחתה של תנועה לאומית כורדית. רק סמוך לגמר פעולות־האיבה בעולם מתחילה תעמולה רוסית פעילה לתת אותותיה בישובים הכורדים. הקונסול הסובייטי ברזאיה, הקפיטן ג'עפארוב המפורסם, נוסע בקרב השבטים, לבוש בגדים כורדיים, כשהוא מסית את הנכבדים ואת המשכילים להתאגד על־מנת לשחרר את אחיהם־לגזע. ב־12 בספטמבר 1945 הזמין הקפיטן נאמאסאלייב, מפקד הצבא הסובייטי במיאנאבד, את ראשי־השבטים הכורדיים החשובים ביותר לבוא אליו לטוריה, ורפכת מיוחדת הוליתכם.

לבאקו. שם התקבלו על-ידי באגירוב, נשיא הרפובליקה הסובייטית של אורבייג'אן, שעוררם להקים ממשלה כורדית אוטונומית בגליל כורדיסטן האיראנית הכבוש בידי הצבא האדום.

הרפובליקה הכורדית הראשונה

לימים הומת באגירוב ביריה, מטעמים שאין להם שום קשר לשאלה הכורדית. אבל לפעולתו נודע בזמנו תפקיד מכריע במשיכת התנועה הלאומית הכורדית לתלם של מוסקבה. זמן קצר אחרי ביקור-הבזק שלהם בס.ס.ס.ר. הקימו המנהיגים הכורדיים מפלגה דמוקרטית כורדיסטנית, ואת נשיאותה נתנו בידי המהולל שבהם, קאזי מוחמד.

משהוקמה רפובליקה אורבייג'אנית אוטונומית, הפורקת את עולה של ממשלת איראן, הכריזו קאזי מוחמד אף הוא ב־15 בדצמבר 1945 על הרפובליקה העצמאית של כורדיסטן, שבירתה בעיירה הקטנה מחאבאד. הפיקוד-העליון על הצבא הכורדי נמסר למולא מוצטפא ברזאני, המקבל תואר מרשל ולובש מיד מדים סובייטיים לכל דבר, כולל מגפיים גבוהים, כתפות קשות וכובע-מצחה עטור סרט אדום.

הרפובליקה של מחאבאד לא האריכה ימים: שנה אחת בדיוק. העצמאות הכורדית שימשה קלף-מיקוח בין השלטונות הרוסיים לממשלת טהראן. הצבא האדום פינה את איראן, ותמורת זאת התחייבה הממשלה הקיסרית למסור לס.ס.ס.ר. את ניצול שדות-הנפט שבצפון הארץ. ההבטחה הזאת האחרונה לא קוימה, אך לאחר יציאתו של החייל הסובייטי האחרון ניגש הצבא הקיסרי לכיבושן המחודש של אורבייג'אן וכורדיסטן. אין ספק שלאחר-מפן בא דיכוי אכזרי. רבים הוצאו להורג. קאזי מוחמד, אָחיו ועוזריהם הראשיים נתלו בלא משפט. כפרים שלמים נמסרו לשבטים נאמנים לשלטון.

ביקרתי במחאבאד שבועות אחדים אחרי נפילת הרפובליקה הכורדית. בעמק קטן, מרחק-מה מן העיר, ניתן לי לראות ולצלם את קברו של קאזי מוחמד. כמה אבנים קטנות הושמו שם זה-מקרוב; על כולן היתה הכתובת הפשוטה הזאת: „קאזי מוחמד, קדוש“.

הקציין האיראני שליווה אותי פיזר ברגלו את החומר החתרני הזה. אך עם כל נסיעה חדשה ניתן לי לחזור ולראות אותן כתבות.

נפוליאון בלתי-ידוע

אין ספק שזכרון האפופיאה הקצרה של מחאבאד עודו חי בזכרונם של הכורדים האיראניים. רבים מהם אינם רואים בכך התנקשות בריבונות האיראנית אלא רק נסיון להשיב לעם הכורדי את מסורתו התרבותית וההיסטורית.

במחאבאד ניגש אלי יום אחד מורה צעיר. בצרפתית רצוצה, נוגעת-אל-הלב, שאל אותי אם יש עמי חדשות על מר נפוליאון. תחילה חשבתי שנפלה כאן טעות כרונולוגית וערבתי את לבי להשיב כי המבוקש כבר מת. עדי-מהרה נסתברה אי-

התבנה: המדובר היה בנציגה של סוכנות הידיעות-הצרפתית, ששמו הראשון היה כשם הקיסר ולא מפבר ערך סיור רב-רושם באיזור.

אחרי-כן הוליכני איש-שיחי לבית-הספר. בסודי-סודות העלה איוה ספרון שדפיו הצהיבו, והושיטו לי בגאווה:

— זהו הדקדוק הכורדי של מר רוז'ה לסקו, שלפיו אנחנו מלמדים בסתר את לשוננו לתלמידים הצעירים — אמר לי. (רוז'ה לסקו, דיפלומט מזהיר של הקיי-דאורסי, הוא מן-הסתם אחד מגדולי הבקיאים בכורדית בעולם כולו).

הנה כי כן, כמו בעיראק כך גם באיראן הפורדים מחכים לשעתם. ממשלת טהראן דומה שעמדה על הצורך להעניק רפורמות לעדה הכורדית. בתוך השאר מתכוננים להקים בטהראן קתדרה לתרבות כורדית, ושש שעות בשבוע ילמדו את הלשון הכורדית בבתי-הספר של כורדיסטן. עתון יומי וירחון אחד מופיעים באין מפריע במחאבאד. במקומות רבים מקימים בתי-חולים ובתי-ספר. וכדי להשיב על השידורים הכורדיים ממצרים וס.ס.ס.ר, פתח ראדיר-טהראן בתכניות בלשון הכורדית.

בכללו של דבר אין השלטונות האיראניים נוהגים הפליה שיטתית כלפי המיעוט הכורדי. תוצרת כורדיסטן נמכרת תחת התווית: „קיסרות איראן—כורדיסטן“. הגפן והטבק שוב יכולים לצמוח בעמקי אגם רוז'ה בלא שיהיה פקיד שואף-בצע עלול לעקרו. כמו שכתב פייר רזנדו, מומחה נודע לענייני הכורדים: „בדרך שהתוו צעדים אלה, ודאי לא יהיה צורך במאמצים מרובים על-מנת שבתחומיה של איראן תכריע את הכף הקירבה הטבעית בין הכורדים לפרסים, הנמנים על אותו גזע ועל אותה קבוצה לשונית“.

ד. בתורכיה: איוה כורדים?

„הכורדים? הם אינם קיימים!...“ כמה פעמים קיבלתי תשובה זו כשהייתי שואל פקיד תורכי על גורל המיעוטים הכורדיים! שעה שבאיראן הנקל להכיר באופי המיוחד של המחוזות הפורדיים, בתורכיה השלטונות טוענים שאין להבדיל כלל בין הנתינים המוסלמים של המדינה. ממש כמו שכל פושטיד מוגדר כ„בוהמיי“, כך כל דובר-כורדית מכונה „הררי“ או „שרקלי“ (איש-המזרח).

אנשי-המזרח האלה מונים בתורכיה כשלושה מיליונים. קיומם מעמיד בפני השלטונות של אנקרה בעיה מתמדת, המוסיפה עומס שאין מגלים את שיעורו על תביעות ההגנה הלאומית. שפן מאז לידתה ועד למחרת מלחמת-העולם השניה נתקלה הרפובליקה הפמאלית בבדלנות הפורדית.

מאות על מאות בשנים שמרו הכורדים במסגרת הקיסרות העותומנית על תרבותם ומנהגיהם הלאומיים בלא שיהיו נתונים אי-פעם להפליה גזעית. המושגים החדשים שהביאה עמה המהפכה הפמאלית לא יכלו להתישב בנקל עם קיומו של מיעוט אֶתני המתימר להישאר מחוץ לתנועה הגדולה של התחיה התורכית.

הכורדים, הדבקים בדתם המוסלמית, לא קיבלו ברצון את חילון המדינה, שבו

החל אתאזורך. האיטור הכללי על הלבוש המזרחי מתנפל להתגדרות המסורתית של העם הזה, הקשוח למדי כשלעצמו. הלבוש הכורדי הוא נאה במיוחד: מקטורן רקום, מכנסיים מנופחים של צמר אפור, חגורת ארגמן עצומה, צניף של משי כחול עם גדילים, וכן — בלעדיהם תהיה התלבושת לקויה בחסר — כלי־נשק נהדרים בעל־פיתוחים, פגיון ואקדח, תכופות בצירוף תרמילי־כדורים עצומים. מדיניות הטימוע שניהלו השלטונות התורכיים מוכרחה היתה לגרום סבל מכאיב להרריים הכורדיים. נסיונות ההתקוממות, שדוכאו מיד, עתידים היו לאפשר לשלטון המרכזי לאכוף חוקי־חירום על המחוזות הכורדיים. נתמנה מפקח מיוחד, היושב בדירארפקיר, מצויד בסמכויות יוצאות־מגדר־הרגיל. אזורים שלמים הוכרו שטחים צבאיים ופוננו מתושביהם; אותם תושבים פונו, ולעתים קרובות לא קיבלו את הסיוע הדרוש להשתרש מחדש. כמה גידולים, דוגמת הטבק — שהוא מקור־העושר העיקרי של כורדיסטן — נאסרו מחמת המונופולים הממלכתיים. קיצורו של דבר, השלטונות עשו כל מה שבידם על־מנת לערער את רוח העם הכורדי ולאצו להשתלב באומה התורכית.

סכנה בגבולות

טעמיה של מדיניות תקיפה זו הם צבאיים בעיקרם. תורכיה, העומדת ביחסי־איבה עם העולם הסלאבי, רואה בדאגה את ריכוזם של יסודות עוינים לאורך גבולותיה. קיומו של מיעוט הומוגני חזק במעוז החיוני של הרי־המזרח עלול להעמיד בכל עת בסכנה את הגנת הארץ; כל־שכן שהכורדים של תורכיה באים במגע עם אחיהם־לגזע בסוריה, באיראן, בעיראק, ועל הכל בברית־המועצות — דבר שלמעשה שוב אינו מאפשר את אטימת הגבולות האסטרטגיים.

דיבוק זה יש בו כדי להסביר את המדיניות שנוקטת אנקרה מזה כעשרים שנה. לאחר ברית־סעדאבאד באה ברית־בגדאד; שתיהן כאחת נועדו לנקיטת פעולה משותפת נגד התקוממות כורדית אפשרית. רוב־רובן של פעולות ה"ועד נגד החתרנות", שפעל במסגרתה של ברית־בגדאד, התבטאו בחילופי־ידעות על תנועות שבטים כורדיים ועל עיסוקיהם של לאומנים כורדיים ברחבי העולם.

אחרי יולי 1958 נפל גנוך הברית בידי המהפכנים העיראקים. אבל תורכיה ממשיכה במאמציה להקהות את עוקצה של הסכנה הכורדית האפשרית. לרוע־המזל דומה כי קשה לפתור בעיה בהכרזה שאין היא קיימת. דומה כי אם תחת הצעדים החמורים, המתנכלים בלי־הפסק לעם הכורדי, תבואנה רפורמות חברתיות — דוגמת אלו שיומה ממשלת איראן — עשירות התוצאות להיות טובות יותר.

טענות ותקוות

"אחינו הכורדים שבתורכיה יש להם מיטת־בית־חולים אחת ל־200,000 נפש, בית־ספר יסודי אחד של 150 תלמיד ל־40,000 נפש", סח לנו משכיל כורדי אחד. והוא הוסיף: "משק המכונות החקלאיות בתורכיה מונה 45,000 טרקטורים, שחלקם הגדול

אינם בשימוש; כנגד זאת הרי כורדיסטן התורכית לבדה יש בה 40,000 כפרים. הטענה הזאת האחרונה אינה מוצדקת בתכלית. משתמע ממנה, לכל היותר, שתורכיה עדיין אין לה אמצעים מספיקים לציודה הממוכן של כל הארץ. אבל קרוב-לודאי שבחלקות הציוד הקיים אין הכורדים זוכים לעדיפות דווקא. זאת ועוד, מזה זמן-מה נתרפך המשטר הכפוי על כורדיסטן. משפחות עקורות הורשו לחזור למחוז-מולדתן; ההפליה פגה בכמה שלבים של הסולם החברתי. אך ודאי הוא כי יש צורך ברפורמות מהירות, שאם לא כן יש סכנה שהכורדים של תורכיה יימשכו אחר הפיתויים שמציעים לפניהם השלטונות הסובייטיים לרגלי הרהררט.

השינוי רצוי הוא במיוחד, שכן, בלשונו של מנהיג כורדי אחד, "ייתכן למצוא פתרון צודק לשאלה הכורדית מבלי לפגוע בשלמות הטריטוריאלית של תורכיה". אלה הם דבריו של האמיר בדיר-ח'אן, אחד מנושאי-הדגל המסורים ביותר של השאיפות הלאומיות הכורדיות — והמתון שבהם; אולי כדאי יהיה לשמוע לו בטרם ילבש המאבק לשיחרור אופי מתון פחות.

ה. בסוריה: בעקבות צלאח אל-דין

הנוסע היוצא לחפש את הכורדים בחמש מאצות המזרח הקרוב צריך להעפיל בהרים, להתנהל במרומי הרמות. משעה שהוא מגיע לכפרים הכורדיים שבסוריה, הנוף משתנה. הכורדים הסוריים אינם יושבי-הר; מזה דורות אחדים קנו להם אחיזה במישור. תוך כדי מגע עם האיכרים הסוריים החרוצים היו לחקלאים, או, לעתים קרובות יותר, לרועים.

בג'זירה, כמין חצי-אי שנוצר על-ידי ברך הנהר פרת — מה שקרוי בסוריה "מקור הברווז" — מתגוררים 250,000 הכורדים הסוריים. כל ימות המנדט הצרפתי לא נתעוררה בלבאנט שום בעיה כורדית. הכורדים חיו בשלוה, זכו לאותה מידה של הגנה ככל יתר המיעוטים. הבדל יחיד לרעה היה זה ששלטונות המנדט סירבו בעקשנות להעניק לכורדים אותה אוטונומיה שנתנו, למשל, לעלאוים או לדרוויים. הסיבה היתה נעוצה ברצון שלא לפגוע בתורכיה, בעלת-הברית. ב־1939, כשנמסר חבל אלקסנדרטה לתורכיה, כסולקו המכשולים האחרונים מדרך הידידות הפרנקו-תורכית, נענו השלטונות הצרפתיים לדרישות מסוימות מצד אנקרה בנוגע לכורדים. הנה כך הורחקה מן הלבאנט משפחת האמירים לבית בדיר-ח'אן, ששקדו לטפח בדרכי-שלום את השאיפות הלאומיות. מאותם טעמים פורקה או הסתדרות הצופים הכורדיים.

אך בכללו של דבר יכלו הכורדים בשאר ארצות, כולל אלה שבארמניה הסובייטית, להתקנא במצבם של אחיהם-לגזע בסוריה. ואכן, הכורדים הסוריים שמרו אמונים לצרפת, אפילו בשנים של מבחן.

מתהוו־וּבוּהוּ לדיקטטורה

יציאת החיילות הצרפתיים בסוף המלחמה האחרונה עירערה כליל את מאו־ן הכוחות הישן. מעט־מעט גברה האנארכיה בסוריה. גברה גם התרעומת על בעלי־הזכויות, שירשו את שלטונת־המנדט. בליל ה־29 במרס 1949 יוצאת האוגדה המשורינית של קונייטרה לדרך. בלי אף יריה היא נוטלת את השלטון לידיה ופותחת בכך תקופה ארוכה של הפיכות צבאיות. בראשה עומד קצין כורדי, הקולונל חוסני זעים.

זעים הוא דמות לוקחת־לב בהיסטוריה העגומה של סוריה החדשה. באגרוף קפוץ, אך בצדק, הוא מושל בארץ הנוטה להתפורר. אולם לא תהיה לו שהות כלל להראות את סגולותיו: הוא נרצח כעבור פחות מחמישה חדשים. הקושרים הורגים גם את ראש־הממשלה, מוחסן בראזי, כורדי אף הוא, ראש שבטי חמת החשובים. הרצח הכפול הזה עתיד לעורר את השבטים הכורדיים לנקמת־דם לאמיתה נגד יומי הקשר.

לא יארכו הימים והפיכה צבאית חדשה תעלה לשלטון רודן חדש, אף הוא ממוצא כורדי, הקולונל אדיב שישקלי. אף הוא ינסה להוציא את סוריה מן המבוך הסתום. אף הוא יודח מן השלטון.

עד־מהרה שוב יקומו שני כורדים למלא תפקיד מן המדרגה הראשונה. הבחירות הראשונות שנערכו לאחר נפילת שישקלי הקנו מקום בפרלמנט למועמד קומוניסטי. הקומוניזם אסור בסוריה, אבל נמצאה לכך תחבולה שקופה: הנבחר היה „מועמד מטעם החזית הלאומית“. האיש היה ח'אלד בגדאש, מנהיג הקומוניזם במדינות־המזרח הערביות. בגדאש נבחר במידה רבה הודות לקולותיה של שכונת־הכורדים בדמשק, שם ישב ושם נשאר במגע עם הקומוניסטים הכורדיים בעיראק, תורכיה ואיראן.

כורדים מימין ומשמאל

עוד סורי אחד ממוצא כורדי, מי שהיה בן־בריתו של בגדאש אך עד־מהרה נעשה יריבו, עתיד להשתלט על הארץ. הפעם ענין לנו בפוליטיקאי מחמת, שאר־בשרו של הקולונל שישקלי, עורך־הדין אכרם חוראני. הוא יסד את „המפלגה הסוציאליסטית הערבית“, ויחד עם „מפלגת־התחיה“ הקים את תנועת־הבעת', שפרשה מצודתה על סוריה והארצות השכנות. אכרם חוראני, שהקומוניסטים והשמרנים כאחד התנכלו להשפעתו, הוא העתיד להיעשות נושא־הדגל של האיחוד השלם עם מצרים. הקמת הרפובליקה־הערבית־המאוחדת בפברואר 1958 היא פרי פעלו בראש־וראשונה; כזכור, הרי בתחילת קיומה של הרפובליקה נתמנה סגן־נשיאה וקבע מושבו בקאהיר. בתוך כך בגדאש מתרחק. לאחר ישיבה קצרה ב־ס.ס.ס. הוא חוזר למזרח הקרוב. לפי השמועה הוא יושב בבגדאד, ומשם הוא מנהל את המאבק נגד המשטר המצרי, שהקומוניסטים האדוקים מוקיעים אותו.

מאז הקמת הרפובליקה־הערבית־המאוחדת אין מאירים פנים לפורדים בסוריה.

כמה ממשכיליהם נאסרו. כל מגע עם עיראק נאסר. היסודות הכורדיים בווערו מן הצבא; חשודים הם באהדה לס.ס.ס.ר. לפני שנתיים ומעלה בוצע טיהור ראשון: קצינים כורדים דוגמת הגנרל נזאם אל־דין, ראש־המטה־הכללי, הקולונלים שוקאת ח'דר, ראש הבולשת, וטלעאת כדור, מפקד חיל־האוויר, חוסלו כחשודים בנטיה מופרזת למערב!

ו. בברית המועצות: כורדיסתן נוסח־פוטמקין

לגבי זה, המצב בגלילות כורדיסתן השונים נעשה קשה יותר ויותר. האזורים הכורדיים בעיראק, באיראן, ובמיוחד בתורכיה, מוצאים „מחוץ לתחום“. רק בדי־עמל מקבל התייר רשות למסע חטוף. אבל קודש־הקדשים, האיזור האסור בה־א־הידיעה, הוא כורדיסתן הסובייטית. העובדה שהניחו לי לבקר בה היא מעין גס שצד היום אני נזכר בו מתוך תדהמה.

דומה כי רק מטעמים אסטרטגיים אוסרים על הזרים לגשת לאזורים אלה. ברית־המועצות מונה בשטחיה כמאתיים אלף כורדים, רובם מיוצאי תורכיה ופרס, שמשפחותיהם ביקשו בזמנו למצוא מקלט בחסות השלטונות הצאריים. הם חיים ברפובליקות הסובייטיות של ארמניה ואזרבייג'אן, מרוכזים בעיקר בשטחים אסטרטגיים בגבולות תורכיה ואיראן. השלטונות הסובייטיים, השומרים אמונים לחוק־המיעוטים שהנהיג סטאלין, הקצו גם לכורדים טריטוריה לאומית: החבל האוטונומי של נאכיצי'וואן.

להוציא את טעמי הזהירות הצבאיים, הרי השלטונות הרוסיים להוטים דווקא להראות מה טיב החיים שעליהם מתענגים „הכורדים שלהם“. נעשה מאמץ חינוכי נמרץ ומקיף להפליא. הלשון הכורדית נלמדת רשמית, לכל כפר כורדי יש בית־ספר וספריה משלו. בא־ריוואן, בירת ארמניה הסובייטית, יש לפורדים בית־ספר גבוה וגם תיאטרון.

בבאקו ביקרתי במערכת העתון היומי היחיד בעולם המופיע בלשון הכורדית. עורכו, מירז'אה אסאד, הראה לי בגאווה את רשימות המנויים הפוזורים בכל רחבי ברית־המועצות. התנועה הספרותית הכורדית תופסת מקום־כבוד בכלל הספרות הסובייטית. משוררים דוגמת אוזבה בקו, פרוזאיקנים דוגמת ח'אנאדה קארדז' ואמירי אפדל, הם כורדים במוצאם, וסופרים רוסיים דוגמת מרת טאטיאנה פיודורובנה אריסטובה, מן האקדמיה־למדעים במוסקבה, התמחו בשטח ההיסטוריה הפולקלור של „העם הנשכח“. בא־ריוואן ראיתי תרגום כורדי מיצירות ויקטור הוגו, זולא ורומן רולאן.

יותר לעבוד לשטן

רוב הכורדים בס.ס.ס.ר., כאחיהם בארצות השכנות, הם מוסלמים בדתם. שומרים הם — בצורה ממותקת בהכרח — על המסורות הקוראניות. אבל מהיותם נמנים על האורתודוקסיה ה„סונית“, נבדלים הם מן הכורדים הפרסיים המשתייכים

ל"שיעיה". משום כך הקשרים בין כורדיסתן הסובייטית לכורדים הפרסיים הדוקים פחות מכפי שאפשר היה לשער.

מהגם שהרבה מן הכורדים הסובייטים אינם מוסלמים כלל. ענין לנו כאן ביזידים. היושבים באזור זינגאזור בארמניה ובחבל גאראדיו באזרבייג'אן, והעובדים לשטן דווקא. בגלל עבודת-הכוכבים שלהם, המצווה עליהם להאליה עצים, וכן גם חיות כגון הטווסים, בגלל תורתם האזוטרית, ידעו משך דורות את נחת זרועם של המוסלמים. השלטונות הסובייטים מגינים על אמונותיהם — דבר שאינו נטול יסוד של הומור בארץ המטריאליזם האתאיסטי — אבל לא הצליחו להשפיע על המוסלמים שיחדלו מלתעב את היזידים.

הקומוניסטים השקיעו מאמציהם בעיקר בפיתוח החברתי של העדה הכורדית. השלטונות הרוסיים מצאו פתרון לבעיה הכורדית על-ידי שניגשו לצד הכלכלי שלה ונלחמו בדלותם של השבטים. בקולח'וזים ובסב'ח'וזים שומרים הכורדים על מסורותיהם כחקלאים וכרועים. אך כמה מהם פנו העירה, מקום שהממשלה מאפשרת להם להתקדם בכל שטחי החיים, בלי שום הפליה מטעמי מוצא.

בעת מסעי בכורדיסתן הסובייטית היה מזכיר הוועד-המרכזי של המפלגה באזרבייג'אן הכורדי איסקנדרוב. שלוש שעות רצופות דיבר אתי על בעיות נפט, פיתוח באקו, חיטמולה של קורא. הוא סיפר לי איך ב-1929 הגיע יחף מכפרו ומשנה לשנה עלה בשלבי הסולם באיגוד המקצועי ובמפלגה. ביקרתי בכפר-מולדתו, קריה קטנה בת 30 בתים בשם אוזובאר, בביתו הבנוי חימר, שלא היה בו אלא חדר אחד המאוכלס סיעה של תשע פעוטות. אביו, כך אמר לי, אינו יודע אפילו מלה אחת רוסית, ולפי המסורת המוסלמית התחתן אף בלא שיפיר את כלתו. איש-שיחי העלה את הזכרונות האלה כדרך ביזנסמן אמריקאי הזוכר את ראשית דרכו כמוכר שרוכים.

אין ספק שהעדה הכורדית ב.ס.ס.ר. מפותחת מבחינה חברתית ומדינית יותר מן המיעוטים בשאר הארצות. הידיעות על גורל כורדיסתן ה"פוטמקינית" המוקמת בידי מוסקבה, המשודרות בשקידה בראדיו באקו ואריוואן בלשון הכורדית, עתידות לעורר תקוות — ואשליות — מעבר לגבולות המלאכותיים של ארבעת גלילות כורדיסתן האחרים.

ב.ס.ס.ר. קוטפת את פירותיה של מדיניות ממושכת. מסתבר כי רגשי האהדה של הכורדים נתונים לה. מ"מקורה-הברווז" הסורי ועד הריזאגרוס האיראניים. עם זאת, דומה כי הברכות שהושפעו על הכורדים בברית-המועצות אינן יעודות ליצוא. ראיה אחת לדבר היא שהאלפבית הערבי, המשמש את רוב העמים הכורדיים, הוחלף ב.ס.ס.ר. באותיות קיריליות. בדומה לתורכיה שעה שאימצה לה את האלפבית הרומי, ניכר שבירת-המועצות כוונתה לטמע את היסודות הכורדיים כמו גם את כל יתר מיעוטיה מסביב לתרבות אחת, שונה-בתכלית מתרבויות הארצות השכנות.

הנה על כן, על אף כל הדיבורים, אין מוסקבה מעוניינת ביותר לקומם את כורדיסתן על-מנת להציק למערב. לכל היותר יסתייע הקרמל בקשרי-הידידות שנקשרו ברמות

הפורדים על־מנת להפעיל לחץ זמני על הממשלות המקומיות. לפי־שעה, דומה כי אין להעלות על הדעת שום תנועה כוללת. שפן מושפל־ראשון, עתיק כתולדותיו של המזרח הקרוב — הוא גם שהביא רעות רבות על הפורדים — עודו עומד בתקפו: „המבקש את ידידותם של הפורדים מביא עליו מיד את איבת התורכים, הערבים והפרסים“.